

Сучасний стан розвитку олійно-жирової галузі в контексті продовольчої безпеки України

Продукція олійно-жирової галузі відноситься до важливих продуктів харчування людини, тому розгляд сучасного стану розвитку цієї галузі має особливе значення для оцінки продовольчої безпеки України. Дана галузь займає лідируючі позиції на світовому ринку з виробництва соняшнику та соняшникової олії. Олійно-жирова галузь є провідною галуззю харчової промисловості, на яку приходиться майже 10 % усієї виробленої продукції. Вона динамічно розвивається, є однією з бюджетоформуєчих, з потужним експортним потенціалом. Продукція галузі займає понад 50 % у структурі експорту продукції харчової промисловості, 30 % у структурі експорту агропромислового комплексу в цілому [3]. Олійно-жирова промисловість являє собою потужний комплекс, який забезпечує споживачів такою продукцією, як рослинна олія, маргарин, майонез, мийні засоби на жировій основі, стеарин, гліцерин, оліфу та ін., а також виробляє продукцію, яка є сировиною для громадського харчування та інших галузей промисловості, таких як харчова (хлібопекарська, кондитерська, молочна, плодово-овочева, рибна), фармацевтична, комбікормова, хімічна.

Галузь повністю задовольняє потреби внутрішніх споживачів в олії та маргарині, технічних оліях, майонезі, господарському милі, оліфі, стеарині, гліцерині тощо. Так, у 2011 р. споживання олії населенням України (у розрахунку на одну особу) зросло порівняно із 2000 р. на 45,8 %. Протягом останніх десяти років фонд споживання рослинної олії (соняшnikової, оливкової, кукурудзяної та ін.), як і споживання олії однією особою за рік в основному мають тенденції до зростання (табл. 1).

Фонд споживання олії в Україні

Показник	Роки						
	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011
Фонд споживання олії, тис. т	461,4	635,0	664,2	694,2	711,3	680,0	625,3
Темп зростання, % до 2000 р.	100	137,7	144,0	150,5	154,2	147,4	135,6
Споживання олії на одну особу за рік, кг	9,4	13,5	14,3	15,0	15,4	14,8	13,7
Темп зростання, % до 2000 р.	100	143,7	152,2	159,6	163,9	157,5	145,8

Розраховано на основі [1]

Незважаючи на те, що у 2011 р. спостерігається зменшення обсягів споживання олії населенням України (у розрахунку на одну особу) на 7,0 %, має місце перевищення науково-обґрунтованої раціональної норми на 6,0 %, а мінімальної норми у 1,7 рази. У раціоні харчування продукція олійно-жирової галузі складає 30 – 35 % загальної калорійності (2951 ккал у 2011 р.). Останніми роками намітилась тенденція збільшення споживання рослинних жирів за рахунок зменшення цінних жирів і білків тваринного походження.

Сировиною для олійно-жирової галузі є насіння соняшника, ріпака, сої, льону, рапсу тощо. У зв'язку з тим, що 90 % рослинної олії в Україні виробляється із соняшника, то особливе значення надається саме цій культурі.

За більш як сімдесятилітній період з 1940 р. по 2011 р. посівні площі соняшника в Україні збільшилися у 6 разів. У 1940 р. за посівною площею соняшник займав четверте місце після зернових культур, картоплі і цукрових буряків, з 1960 р. – третє (після зернових культур і картоплі), далі тенденція змінювалася, з 1990 р. і до нині – друге (після зернових культур). У структурі посівних площ з 2007 р. соняшник займає не менше 15 %.

Статистична інформація про посівні і зібрані площі олійних культур в Україні в усіх категоріях господарств за період 1990 – 2011 рр. представлена на рис. 1.

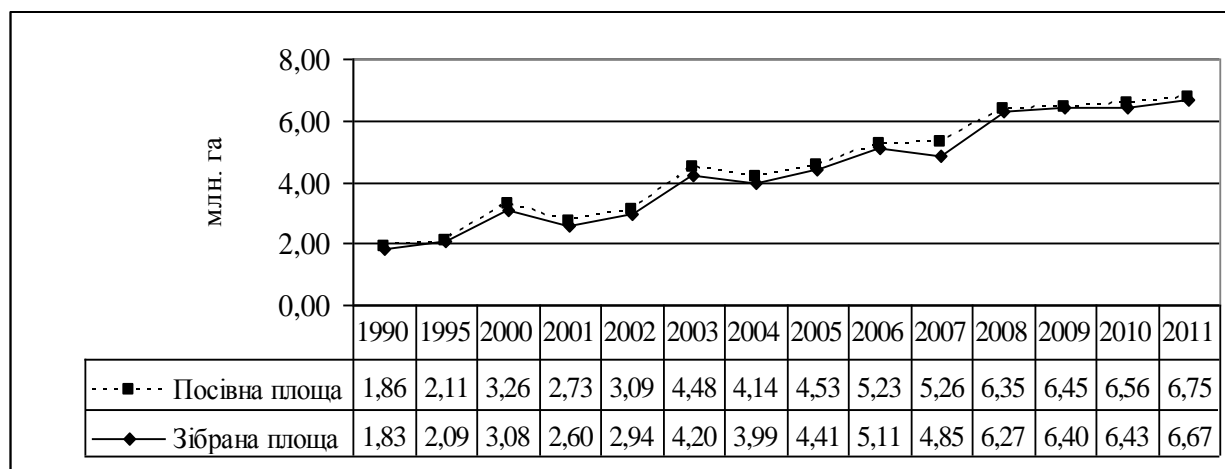

Рис. 1. Посівні і зібрані площі олійних культур в Україні в усіх категоріях господарств за період 1990 – 2011 рр., млн. га
Побудовано на основі [3]

У 2011 р. в Україні під олійними культурами було зайнято 6,75 млн. га посівної площі, у тому числі під соняшником – 4,74 млн. га, що складає понад 70 % посівної площі. У зв'язку з тим, що соняшник потребує певної кількості сонячних днів протягом року, щоб відбувся ферментативний процес утворення олії в насінні, найбільш сприятливими землями для його вирощування є землі степової зони Дніпропетровської, Донецької, Кіровоградської, Запорізької, Луганської, Миколаївської, Полтавської, Одеської, Харківської областей.

До олійних культур, окрім соняшнику, відносяться соя, ріпак та льон довгунець. У 2011 р. посівна площа під соєю складала 17 % площі, зайнятої олійними культурами, і зросла порівняно з 1990 р. у 12 разів. Завдяки високій якості зерна та вегетативній масі, соя є однією з головних білково-олійних культур у світі. В Україні має місце тенденція зростання виробництва та переробки сої. Основними чинниками, що стримують виробництво сої та її переробку, недостатня кількість значних виробників,

які орієнтовані лише на переробку даної культури, а також відсутність дієвих заходів щодо обмеження її експорту.

Посівні площі, зайняті ріпаком, з 1990 р. зросли майже у 10 разів, що обумовлено сприятливою кон'юнктурою експортного ринку, при цьому обсяги промислової переробки незначні. Українські споживачі традиційно віддають перевагу соняшниковій олії.

У зв'язку з обмеженістю ринку збуту як насіння льону-довгунця, так і продуктів його переробки, площі, зайняті цією культурою, зменшуються. Український ринок льону переважно орієнтований на експорт, а внутрішні потреби у лляній олії незначні.

Динаміка виробництва соняшника в Україні за період 1913 – 2011 рр. представлена на рис. 2.

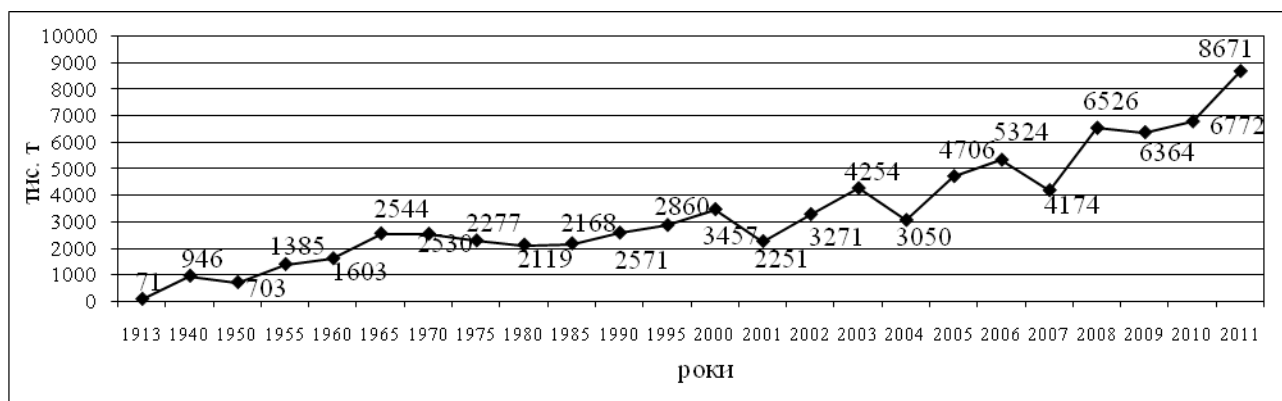

Рис. 2. Виробництво соняшника за період 1913 – 2011 рр., тис. т

Побудовано на основі [3]

Виробництво соняшника у 2011 р. порівняно з 2000 р. зросло у 2,5 рази і досягло 8,7 т у 2011 р., що є рекордним показником для України. Зростання обсягів виробництва соняшника обумовлено як збільшенням посівних площ, зайнятих цією культурою (у 2 рази), так і збільшенням урожайності (у 1,5 рази).

Найбільші обсяги виробництва соняшника спостерігалися у Дніпропетровській (12 % загальних обсягів виробництва соняшника), Запорізькій (12 %), Кіровоградській (11 %), Харківській (11 %),

Миколаївській (8 %), Полтавській (7 %), Херсонській (5 %) і Одеській (5 %) областях.

Головний напрямок подальшого розвитку аграрного сектору щодо олійних культур полягає в оптимізації виробництва. Збільшення виробництва олійних культур планується досягти не за рахунок збільшення посівних площ, а за рахунок раціонального використання існуючих площ, інтенсифікації виробництва, підвищення врожайності, збільшення фінансування технологічних процесів. Слід зазначити підвищення попиту на олійні культури як біосировини для виробництва біодизелю.

Соняшник залишається однією із найбільш прибуткових культур для аграрного сектору, що є однією з причин підвищення привабливості олійно-жирової галузі. Рівень рентабельності виробництва соняшника за 2003 – 2011 рр. ілюструє рис. 3.

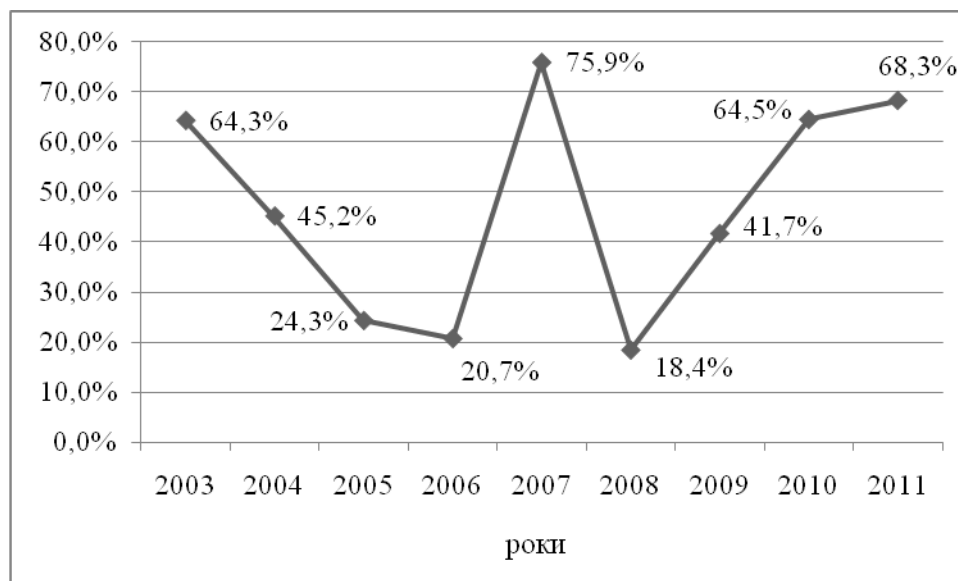

Рис. 3. Рівень рентабельності виробництва соняшника за період 2003 – 2011 рр., %

Побудовано на основі [3]

Україна є одним із основних світових виробників соняшнику. Так у 2011 р. її частка у світовому виробництві соняшника складала майже четверту частину (рис. 4).

Основними світовими виробниками соняшника у 2011 р. були Україна (23,4 % загального обсягу виробництва), країни ЄС (21,9 %), Російська федерація (20,8 %), Аргентина (10,6 %), Туреччина (5,4 %) та інші країни (17,9 %). Але треба зазначити, що до основних олійних культур світового виробництва соняшник не належить. Починаючи із 2004 р. спостерігається світова тенденція нарощування виробництва таких культур, як ріпак і соя, що обумовлено, головним чином, значним попитом на них як біосировини для виробництва біодизеля.

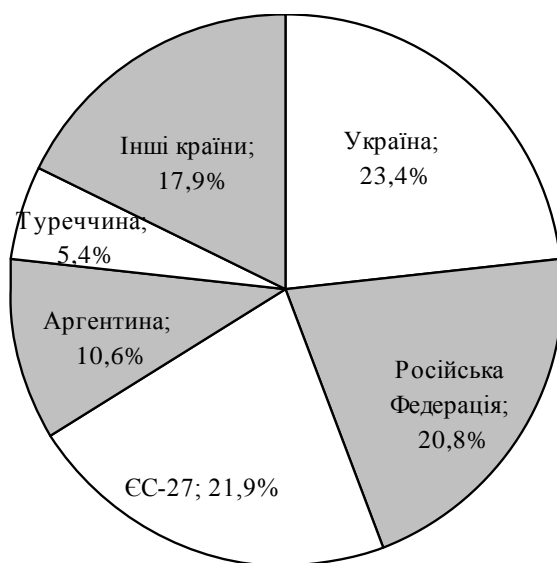

Рис. 4. Основні світові виробники соняшника у 2011 р.

Понад 95 % олії в Україні виробляється із соняшника, тому особливе значення надається вирощуванню і переробці соняшника. Наша країна є світовим лідером з виробництва і експорту соняшникової олії – майже 25 % її світового виробництва належить Україні. Вона займає третє місце у світовому рейтингу виробників соняшникової олії після Аргентини і Росії.

Підприємства олійно-жирової галузі розміщені, в основному, у районах вирощування соняшника (для виробництва 1 т олії необхідно 3 – 5 т насіння). Найбільше їх у Дніпропетровській, Донецькій, Луганській та Кіровоградській областях. За даними 2010 року серед підприємств галузі близько 30 олійно-жирових комбінатів і заводів, а також понад 400 цехів.

Виробничі потужності дозволяють перероблювати 12,5 млн. т олійних культур на рік, прогнозується до 2015 р. їх збільшити до 15 млн. т на рік.

Крім соняшnikової олії, на ринку України присутні також кукурудзяна, рапсова, соєва, оливкова, пальмова. Підприємствами галузі на початок 2012 р. перероблено 7,6 млн. т насіння соняшника, що на 7 % більше попереднього періоду, 0,4 млн. т сої (92,9 % від попереднього періоду), 41 тис. т ріпака (у 39 разів більше). У 2011 р. було вироблено 3,2 млн. т олії соняшnikової нерафінованої, що перевищує рівень попереднього року на 7 %. Порівняно з 2005 р. її виробництво зросло у 2,3 рази (рис. 5).

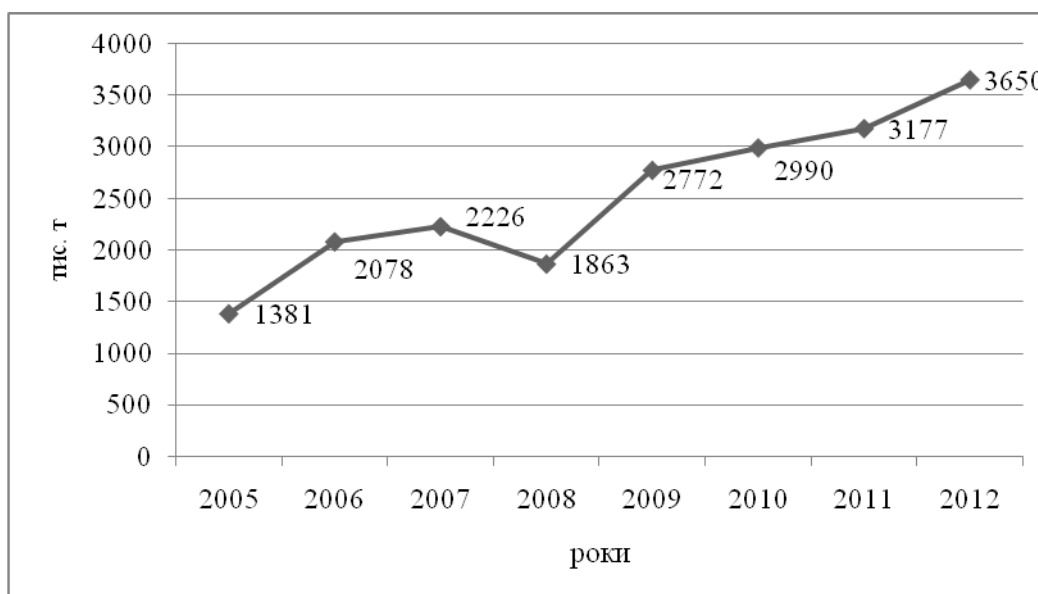

Рис. 5. Динаміка виробництва олії соняшnikової нерафінованої, тис. т
Побудовано на основі [3]

У 2012 р. було вироблено 3,65 млн. т олії соняшnikової, цей обсяг є рекордним для галузі.

Українська олійно-жирова галузь представлена підприємствами, які входять в асоціацію «Укроліяпром», а також великими компаніями ДП «Сантрейд» (Bunge Ltd.), ЗАТ «АТ Каргілл» (Cargill Inc.), ЗАТ «Євротек», ОДО «Холдинг «Зерноторгова компанія», холдинг «Кернел Групп», промислова група «КМТ». За станом на 01.03.2012 р. до асоціації «Укроліяпром» входило 36 учасників. Це найбільші олійно-жирові

підприємства України, діяльність яких охоплює більше 90 % вітчизняного виробництва рослинних олій, 81,4 % виробництва маргаринової продукції, близько 40% виробництва майонезу. Близько 10 найбільших виробників рослинної олії контролюють понад 70% усього виробництва. Найбільшими виробниками соняшникової олії виступають Холдинг «Кернел Групп», ЗАТ «АТ Каргілл», ДП «Сантрейд» та ін. (табл. 2).

Таблиця 2

Основні виробники соняшникової олії в Україні у 2010 р.

Виробник	Частка ринку у виробництві соняшникової олії, %
Холдинг «Кернел Групп»	23
ЗАТ «АТ Каргілл»	14
ЗАТ «Запоріжський ОЖК»	8
ЗАТ «Пологівський ОЕЗ»	8
ДП «Сантрейд» (Bunge Ltd.)	7
ПГ «Віолія»	6
ВАТ «Креатив груп»	5
ВАТ «Одеський ОЕЗ»	3
Інші виробники	26
Усього	100

Складено на основі [5]

Два олійножирових комбінати – ВАТ «Вінницький ОЖК» та ВАТ «Чернівецький ОЖК» – займаються ріпаковим напрямом комплексно: від вирощування до закупок, від виготовлення до реалізації олії. На даному етапі розвитку, з ріпаку українські підприємства виробляють близько 12 тис. т олії на рік. Переробка ріпаку вигідна для українських ОЕЗ, оскільки дозволяє забезпечити завантаження виробничих потужностей у період міжсезоння та влітку, коли пропозиція насіння соняшнику помітно скорочується, що дає реальні економічні переваги. Крім того виробники виходять на нові ринки збуту, оскільки ріпакова олія має широкий спектр застосування. Ріпакова олія майже у повному об'ємі експортується у Німеччину та країни Балтії, лише невеликий відсоток продукції поставляється на український ринок – у хімічну промисловість.

Головними виробниками соєвої олії є Чернівецький ОЕЗ, Пологівський ОЕЗ (ТМ «Стожар»), Ніжинський ОЕЗ, ТОВ «УкрОлія» (ТМ «Диканька»). ВАТ «Креатив груп» займає друге місце за обсягами переробки сої в Україні. Завод групи у м. Кіровоград виробляє базову соєву продукцію (соєва олія, соєвий кормовий шрот, високомаржинальні продукти). Також незначні обсяги соєвої олії виробляються у малопотужних цехах.

Стабільний і динамічний розвиток галузі посилює її інвестиційну привабливість. Ряд компаній фінансують модернізацію діючих підприємств у Вінниці, Чернівцях, Полтаві, Вовчанську.

Позитивним моментом розвитку олійно-жирової галузі є використання енергозберігаючих технологій. Підприємства галузі майже не споживають природний газ, а використовують відходи виробництва (спалювання лушпиння). Це одна із небагатьох галузей промисловості, де вирішується питання виробництва альтернативних видів палива в промислових масштабах.

Виробництво соняшникової олії на одну особу у 2011 р. склало 69,5 кг, що у 2,5 рази рівня досягнутого у 2005 р. За оцінками спеціалістів внутрішній ринок споживає 450 – 500 тис. т олії на рік, тобто виробляється олії у 7 – 8 разів більше, ніж споживається.

Сьогоднішні обсяги виробництва олії на одну особу перевищують не тільки вітчизняні раціональні норми споживання (13 кг на особу), а й європейські норми (19,8 – 20,3 кг у розрахунку на душу населення).

В наш час спостерігається переорієнтація споживчого ринку на збільшення споживання олій і рослинних жирів порівняно із тваринними. За темпами зростання споживання населенням України основних продуктів харчування у 2011 р. проти 2000 р. олія знаходиться на четвертому місці (після позицій: плоди, ягоди, виноград; яйця; м'ясо та м'ясопродукти).

Але в наступні роки, щодо позиції олія, навряд чи буде спостерігатися така ж динаміка, оскільки дані за 2008 – 2009 роки у 2 рази перевищують мінімальні норми і на 15 % раціональні норми споживання олії (мінімальні норми споживання затверджені постановою Кабінету Міністрів України 14 квітня 2000 р. № 656 «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення», раціональні норми за термінологією МОЗ України «Орієнтовний набір основної продовольчої сировини і харчових продуктів для забезпечення у середньому на душу населення на 2005 – 2015 роки»).

У зв'язку з тим, що обсяг виробництва рослинної олії перевищує загальний попит на неї, який формується населенням, харчовою промисловістю та іншими галузями, олійно-жирова промисловість має значні обсяги експорту олії. Україна є світовим лідером з експорту соняшnikової олії. У 2012 р. на зовнішні ринку було поставлено 3,6 млн. т соняшnikової олії, або на 33 % більше порівняно з 2011 р., що обумовлено значним зростанням її виробництва. При цьому загальна вартість експортованої соняшnikової олії зросла на 26 %. Основними країнами-імпортерами української соняшnikової олії у 2012 р. стали Індія (понад 30 %), Єгипет (понад 10 %), країни ЄС (20 %), Іран (понад 6 %) і Туреччина (6 %). Зараз розглядається питання розширення торгово-економічних відносин із Китайською народною республікою, передбачається збільшення експорту соняшnikової олії до цієї країни. Загалом Україна експортує соняшnikову олію у 90 країн світу.

Треба підкреслити, що олії, яка виробляється на підприємствах галузі, має високу якість. Це обумовлено, в першу чергу, впровадженням на них систем якості і безпечності продукції на основі принципів НАССР, належною системою контролю якості та безпеки продукції на всіх етапах виробництва, розробленням сучасної нормативної бази, яка відповідає міжнародним вимогам та заходам з технічного регулювання галузі.

У наш час загострюється конкурентна боротьба на міжнародних олійно-жирових ринках. Країни Європейського Союзу, з метою захисту власних виробників, підвищують вимоги до якості української продукції, створюють технічні бар'єри в торгівлі. Останніми роками Технічний комітет (ТК-86) із стандартизації та Комітет із олії та жирів національної комісії Кодексу Аліментаріус, які функціонують на базі НДІ олії та жирів НААН, займаються вирішенням цієї проблеми: розробляють базові стандарти для олійно-жирової галузі, які необхідні для захисту інтересів, як виробників, так і споживачів, здійснюють гармонізацію нормативно-правової бази з законодавством ЄС. На підвищення ефективності галузі, поліпшення процесів міжнародної торгівлі, збільшення довіри зарубіжних споживачів до української олійно-жирової продукції, суттєво впливає застосування прогресивних технічних норм і стандартів. У зв'язку з цим особливе значення має гармонізація серії стандартів ISO 22000, які містять вимоги до організації ланцюгового виробництва і поставок. У відповідності з ними на підприємствах галузі створюються системи управління безпекою продукції, які дозволяють організувати контроль якості по всьому ланцюгу виробництва продукції (сировина – переробка – внутрішнє споживання – експорт), що є особливо важливим для олійно-жирової галузі. Адже якість рослинних олій починає формуватися з технологій вирощування високоякісної сировини, її збереження і підготовки до перероблення.

Збереження конкурентоспроможності олійно-жирової галузі та експансія на міжнародні ринки можливі за умови постійного вдосконалення технології, впровадження нових типів техніки і обладнання, забезпечення високої якості і безпеки продукції.

Треба відмітити, що при позитивних тенденціях розвитку галузі загрозою продовольчій безпеці є недостатня інноваційна активність підприємств олійно-жирової галузі. Так, частка інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої продукції у 2011 р. становила 1,3 %,

причому в основному за рахунок продукції, яка була новою тільки для підприємства.

Питома вага підприємств олійно-жирової галузі, що займалися інноваційною діяльністю у 2007 – 2011 рр., відображена на рис. 6.

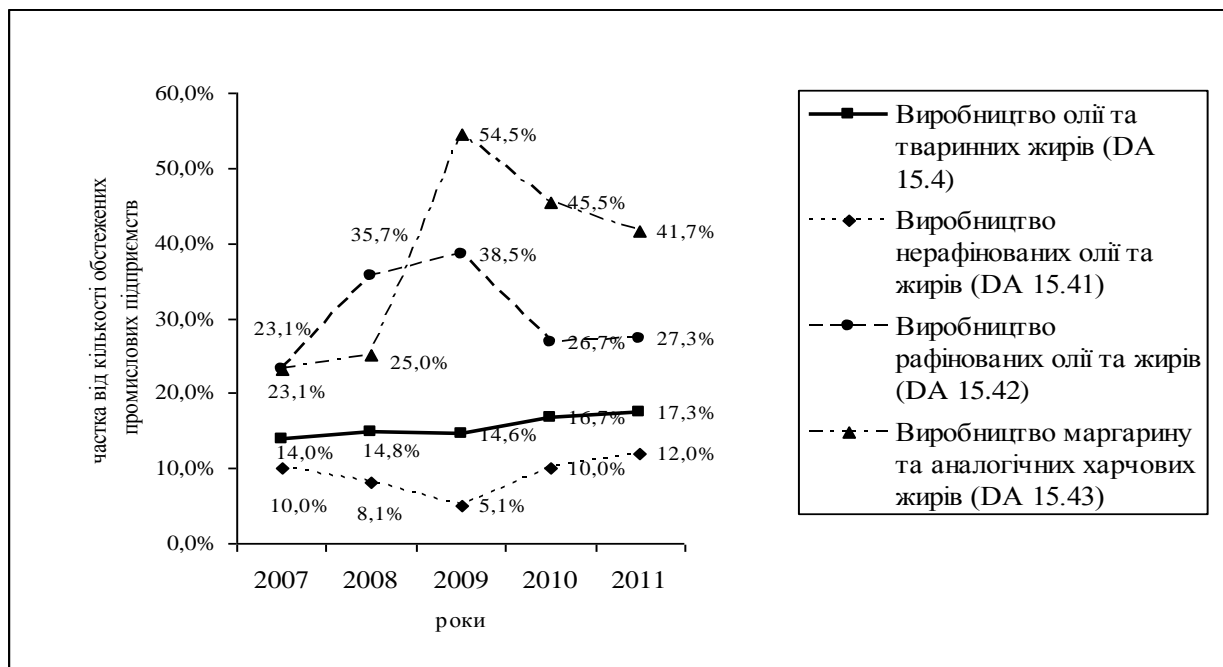

Рис. 6. Питома вага підприємств олійно-жирової галузі, що займалися інноваційною діяльністю, за період 2007 – 2011 рр.

Розраховано та побудовано на основі [2]

За період 2007 – 2011 рр. більша частина підприємств олійно-жирової галузі витрачали кошти на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення, хоча потрібно відмітити, що з роками цей відсоток значно знизився (у 2007 р. – 50%, у 2008 і 2009 рр. – у 5 разів менше, біля 10 %, у 2010 р. – 14,6 %).

У 2010 р. проти 2007 р. частка інноваційно-активних підприємств олійно-жирової галузі знизилась у 3,5 – 25 разів за усіма напрямками витрат. Більша частина інноваційно-активних підприємств олійно-жирової галузі за період 2007 – 2009 рр. займалися впровадженням інноваційних видів продукції. У 2010 р. ситуація в олійно-жировій галузі змінилась і майже 80 % підприємств почали впроваджувати інноваційні процеси. Також за період 2008 – 2011 рр. спостерігалось зниження значень за

показниками впровадження організаційних інновацій і впровадження маркетингових інновацій, так у 2011 р. проти 2008 р. у олійно-жировій галузі ці значення скоротились у 3,3 і 1,7 разів, відповідно, і становили не більше 14 % підприємств.

За період 2007 – 2011 рр., частка інноваційно-активних підприємств олійно-жирової галузі, які спрямовували свою діяльність на придбання нових технологій, становила 8,3 – 15,3 % (2007 р. – 8,3 %, 2008 р. – 15,3 %, 2009 р. – 13,3 %, 2010 р. – 10 %, 2011 – 11,8 %). Хотілось би зазначити, що у 2008, 2010 – 2011 рр. усі нові технології (технічні досягнення) були придбані в Україні, у 2007, 2009 рр. – 50 % придбано в Україні, 50 % – за межами нашої країни.

Ключовим питанням у інноваційній діяльності підприємств є фінансування. За період 2007 – 2011 рр. фінансування інновацій на підприємствах олійно-жирової галузі здійснювалося за рахунок власних коштів або коштів кредитів, які надавалися навіть не на пільговій основі. У 2008, 2010 – 2011 рр. тільки за рахунок власних коштів. У 2007 – 2009 рр. загальна сума витрат по галузі збільшувалася (у 2009 р. проти 2007 р. – у 5,8 разів), у 2010 р. проти 2009 р. – знизилась у 2,1 рази, у 2011 р. проти 2010 р. – знизилась у 3,2 рази.

Таким чином, розвиток олійно-жирової галузі має значні перспективи як з точки зору забезпечення внутрішніх потреб, так і можливостей розширення присутності на зовнішніх ринках, що підтверджують і тенденції світового виробництва та споживання олійно-жирової продукції. Ці тенденції полягають у переорієнтації у структурі споживання населення економічно розвинутих країн від жирів тваринного походження до рослинних олій і жирів через їх фізіологічні переваги і доступні ціни, збільшення використання олії для технічних потреб (виробництво біодизельного пального, миючих засобів та ін.).

Серед основних негативних впливів на продовольчу безпеку в частині розвитку олійно-жирової галузі потрібно, передусім, виділити недостатність

кредитних ресурсів, особливо в період формування великих обсягів сировини для забезпечення ритмічної роботи олійно-жирових підприємств; постійні спроби відміни експортного мита на насіння соняшника; коливання цін на олійну сировину; низьку активність олійно-добувних підприємств у переході на переробку нетрадиційної для них сировини: насіння рапсу та сої; недостатнє фінансування розробки нових нормативних документів (стандартів, технічних регламентів), пов'язаних з технічним регулюванням олійно-жирової галузі, гармонізацією вітчизняних стандартів з міжнародними, посиленням контролю якості і безпечності продукції на всіх етапах виробництва та ін. Подолання негативного впливу цих чинників буде сприяти стабілізації і подальшому розвитку олійно-жирової галузі, підвищенню її експортного потенціалу, а, отже, і забезпеченню продовольчої безпеки країни.

Література.

1. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України : статистичний збірник. – К. : ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2012. – 54 с.
2. Наукова та інноваційна діяльність в Україні за 2011 рік : статистичний щорічник України. – К. : ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2012. – 305 с.
3. Статистичний щорічник України за 2011 рік / За ред. О.Г. Осауленка – К. : ТОВ «Август Трейд», 2012. – 560 с.
4. Україна у цифрах у 2011 році : статистичний збірник / За ред. О.Г. Осауленка – К. : ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2012. – 251 с.
5. Фаїзов А. В. Олієжировий комплекс: проблеми і фактори розвитку / А. В. Фаїзов // АгроІнКом : аграр. інформ. наук.-виробн. журн. – 2011. – № 10/12. – С. 21–30.
6. Федулова Л. І. Інноваційна економіка [Текст] : Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Л. І. Федулова. – К. : Либідь, 2006. – 480 с.